

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота магістра

з теми **«МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ КРАСЗНАВЧОГО
МАТЕРІАЛУ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ»**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи DO1 – M18,
спеціальності 012 Дошкільна освіта
за освітньою програмою Дошкільна освіта
з додатковою спеціальністю
013 Початкова освіта
(денна форма навчання)
Мей Аріадна Володимирівна

Керівник: **Бабюк Т. Й.**,
кандидат педагогічних наук,
доцент, завідувач кафедри теорії
та методик дошкільної освіти

Рецензент: **Дутко О. М.**,
кандидат педагогічних наук, старший
викладач кафедри педагогіки
та управління навчальним закладом

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1 Теоретико-методичні основи громадянського виховання дітей дошкільного віку	8
1.1 Громадянсько-патріотичне виховання дітей дошкільного віку як педагогічна проблема.....	8
1.2 Методологічні основи громадянського виховання дітей старшого дошкільного віку	17
1.3 Методика організації експерименту та стан досліджуваної проблеми у практиці роботи закладів дошкільної освіти.....	Ошибка! Закладка не определена.
Розділ 2 Методика використання краєзнавчого матеріалу у громадянському вихованні дітей старшого дошкільного віку	35
2.1 Обґрунтування ефективних шляхів і засобів громадянського виховання дітей старшого дошкільного віку	35
2.2 Форми і методи краєзнавчої роботи з дітьми старшого дошкільного віку.....	58
2.3 Результати експериментальної роботи	74
ВИСНОВКИ	Ошибка! Закладка не определена.
ДОДАТКИ	89

ВСТУП

Суверенній Україні потрібні громадяни, які мають глибоко усвідомлену життєву позицію. Виховати таких особистостей можна за умови розвитку національної освіти, в якій система виховання та навчання ґрунтується на ідеях народної філософії, засадах української етнопедагогіки, народознавства, основах християнської релігії, наукової педагогічної думки, родинного виховання тощо.

Розробка методологічних засад формування особистості дітей є провідною проблемою української психолого–педагогічної науки. Громадянське виховання сучасної дитини серед різноманітних теоретичних підходів у вирішенні цього питання займає одне з головних місць. В умовах становлення української держави громадянському вихованню належить пріоритетна роль. Про це свідчать державні документи: Указ президента « Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» від 27 квітня 1999 року, «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави», «Концепція громадянського виховання учнівської молоді» тощо.

Сьогодні важливо відтворити в українському суспільстві почуття істинного патріотизму як духовно-моральної та соціальної цінності, сформувати у молоді громадянсько активні, соціально значущі якості, які вона зможе проявити в усіх видах діяльності, і, перш за все, пов'язаних із захистом інтересів своєї родини, рідного краю, народу та Батьківщини, реалізації особистого потенціалу на благо української держави. У різні часи та епохи, в усіх цивілізованих державах сім'я, школа, садочок, суспільство ставили перед собою завдання – виховати громадянина, патріота своєї країни.

У вирішенні важливих завдань громадянського виховання чинне місце належить організації діяльності школи та закладів дошкільної освіти. У сучасних закладах дошкільної освіти ще й досі відсутні цілісність і

систематичність в організації громадянського виховання; до кінця не вирішено проблему щодо навчання рідною мовою. У виховному процесі важливе місце мають посісти народна філософія, народна мудрість, національні ідеї та ідеали, що є тим підґрунтям, на якому зростає національна свідомість, гідність, самоповага.

Проблема патріотизму знайшла своє відображення у вітчизняних та зарубіжних доробках. Більшістю філософів, педагогів, психологів минулого (Я. Коменським, К. Ушинським, І. Франком, С. Русовою, Г. Ващенком, В. Сухомлинським, М. Стельмаховичем та ін.) відстояно думку про те, що в результаті активної, пізнавальної, альтруїстичної, громадсько-корисної діяльності зміцнюється формування патріотизму як генералізуючого новоутворення старшого дошкільного віку – найбільш сенситивного для становлення етнічної свідомості періоду й виховання позитивних рис особистості, позаяк у дитини створюються уявлення про малу і велику Батьківщину, формуються поняття патріотизму «родина» – «домівка» – «місто» – «регіон» – «країна».

Аналіз науково-педагогічної та психолого-методичної літератури дає підставу стверджувати, що проблема змісту освіти у контексті патріотичного виховання знаходить відображення у наукових доробках сучасних науковців. Теоретико–технологічні засади патріотичного виховання у площині особистісно зорієнтованого підходу розкривають сучасні науковці І. Бех, О. Вишневський, А. Кузьмінський, В. Омеляненко, Ю. Руденко, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін. Проблему формування в дітей патріотичних почуттів, національної самосвідомості крізь призму загального процесу виховання молодого покоління розглядають С. Долецька, І. Карпова, О. Квас, О. Коркішко, Н. Миропольська, М. Роганова, Я. Яців та ін.

Глибокий та системний аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури доводить, що сучасне виховання, зокрема громадянське, має здійснюватися в умовах національного виховання. Громадянське виховання

вчені розуміють як «формування гармонійної, розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю й ініціативністю» [37, с. 3].

Головним завданням громадянського виховання є формування патріотизму, а на сучасному етапі становлення української державності ця проблема набуває особливого значення. Тому обрана тема дослідження **«Методика використання краєзнавчого матеріалу у громадянському вихованні дітей старшого дошкільного віку»** є досить актуальною.

Об'єкт дослідження – процес громадянського виховання дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – форми, методи, засоби громадянського виховання дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності з використанням краєзнавчого матеріалу.

Гіпотеза дослідження: громадянське виховання дітей старшого дошкільного віку буде ефективним, якщо:

- впливати на почуття, переконання та діяльність вихованців;
- органічно поєднувати освітні й виховні завдання;
- не нав'язувати патріотичні погляди зовні (дитина повинна прийняти їх добровільно, за власною волею та бажанням);
- залучити до участі у виховній роботі батьків, громадськість, ветеранів війни та праці, народних умільців, представників культури;
- систематично використовувати краєзнавчий матеріал.

У відповідності з метою і гіпотезою дослідження визначені його **завдання:**

- вивчити та узагальнити історико-педагогічні аспекти громадянського виховання в теорії та практиці ;

- проаналізувати стан громадянського виховання у філософській, психологічній та педагогічній літературі на сучасному етапі й уточнити сутність, структуру і зміст громадянського виховання;
- обґрунтувати мету, завдання, зміст, форми, методи та педагогічні умови, які забезпечують ефективність процесу громадянського виховання дітей старшого дошкільного віку;
- визначити критерії, рівні та ознаки громадянського виховання дітей старшого дошкільного віку;
- охарактеризувати методику використання краєзнавчого матеріалу громадянського виховання дітей старшого дошкільного віку;
- експериментально перевірити педагогічну результативність методичних рекомендацій з громадянського виховання.

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс *методів дослідження*. На теоретичному рівні з метою обґрунтування теоретичних положень дослідження та уточнення основних наукових понять використовувалися аналіз і узагальнення літературних джерел, педагогічного досвіду; для розробки методики їх упровадження використовувались методи моделювання, співставлення та прогнозування.

На емпіричному рівні з метою виявлення реального стану готовності дітей до навчання у школі, ефективності існуючих методик підготовки до школи було використано методи експертизи, анкетування, бесіди, тестування, спостереження, педагогічний експеримент.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження обговорювались на звітній науково-практичній конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2018), засіданнях наукового гуртка «Екологічне виховання дітей дошкільного віку», а також доповідались на міжнародній науково-практичній конференції „Актуальні питання наступності дошкільної та початкової освіти” (м. Кам'янець-Подільський, 2019), всеукраїнських науково-практичних

конференціях та семінарах „Від творчого педагога до творчої дитини” (м. Кам’янець-Подільський, 2019),

За результатами дослідження опубліковано чотири статті.

База та етапи дослідження. Експериментальна робота здійснювалась на базі закладу дошкільної освіти №16 «Айболить» міста Кам’янця-Подільського Хмельницької області. Усього у дослідженні брала участь 41 дитина старшого дошкільного віку.

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

ВИСНОВКИ

Патріотизм – одне з найбільш глибоких людських почуттів. Як правило, це поняття розуміють як відданість і любов до Батьківщини, до свого народу, гордість за їхнє минуле й сьогодення, готовність до її захисту. Це почуття є одним із найважливіших духовних надбань особистості. Воно характеризує вищий рівень розвитку особистості й проявляється в її активно–діяльній самореалізації на благо Батьківщини. Саме тому формування патріотизму на сучасному етапі є фундаментом і опорою суспільного й державного устрою та запорукою ефективності функціонування всієї системи соціальних і державних інститутів.

Засвоєння патріотичних цінностей і норм є тривалим процесом. Вони не закладені у генах, це не природна якість, а соціальна, і тому не успадковується, а формується цілеспрямовано, системно, із використанням певних принципів та методів діяльності з підростаючим поколінням.

Національне виховання має здійснюватися на всіх етапах навчання дітей та молоді, забезпечувати всебічний розвиток, гармонійність та цілісність особистості, розвиток її здібностей та обдаровань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності й культури. Така постановка питання націлює на розуміння тієї істини, що патріотами не стають у зрілому віці. Почуття любові до батьківщини, поваги до свого народу, його історії, усвідомлення себе часткою великої і давньої нації мають формуватися з самого раннього дитинства, „вбиратися з молоком матері”.

Сьогодні існує розуміння того, що виховати свідомого громадянина й патріота означає сформувати в дитини комплекс певних знань і умінь, особистісних якостей і рис характеру. Зокрема, йдеться про: повагу до батьків, свого родоводу, традицій та історії рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього як його представника, спадкоємця і наступника; працьовитість; високу художньо-естетичну культуру тощо; патріотичну

самосвідомість та громадянську відповідальність, готовність працювати для розквіту Батьківщини, захищати її; повагу до Конституції, законів Української держави; досконале знання державної мови. Звичайно, у повному обсязі ці якості ще не можуть бути сформованими у дитини дошкільного віку. Проте, створити фундамент, на основі якого можна буде вже зводити „будівлю” майбутнього громадянина-патріота не лише можливо, а й потрібно, особливо якщо врахувати всі переваги, що створює дошкільний вік для результативного виховного процесу.

Патріотичні почуття дітей дошкільного віку засновуються на їх інтересі до найближчого оточення (сім'ї, батьківського дому, рідного міста, села), яке вони бачать щодня, вважають своїм, рідним, нерозривно пов'язаним з ними. Важливе значення для виховання патріотичних почуттів у дошкільників має приклад дорослих, оскільки вони значно раніше переймають певне емоційно-позитивне ставлення, ніж починають засвоювати знання.

Основними напрямками громадянського виховання є:

- формування уявлень про сім'ю, родину, рід і родовід;
- краєзнавство;
- ознайомлення з явищами суспільного життя;
- формування знань про історію держави, державні символи;
- ознайомлення з традиціями і культурою свого народу;
- формування знань про людство.

Концепція дошкільного виховання в Україні, сповідуючи історичний підхід до громадянського виховання дітей дошкільного віку, актуалізує його народознавчі, українознавчі та краєзнавчі напрями. На це орієнтують і різноманітні програми дошкільного виховання.

Кількісні дані констатувального етапу експерименту підтвердили переважання середнього і низького рівнів громадянської вихованості старших дошкільників в експериментальній та контрольній групах. Високого рівня сформованості громадянської вихованості досягли 9,5 % дітей

експериментальної групи та 10,4 % – контрольної. На середньому рівні громадянської вихованості перебували 54,8 % старших дошкільників експериментальної групи та 57 % – контрольної. Низький рівень сформованості громадянської вихованості виявлено у 35,6 % дітей експериментальної групи та 32,6 % – контрольної. Результати дослідження підтвердили правильність припущення про те, що необхідно забезпечити реалізацію певних організаційно-педагогічних умов, щоб процес громадянського виховання старших дошкільників засобами краєзнавчої роботи був ефективним.

Стрижнем експериментальної роботи стала методика громадянського виховання старших дошкільників засобами краєзнавчої роботи, що реалізовувалася на підготовчому та організаційно-корекційному етапах. Провідними завданнями громадянського виховання старших дошкільників засобами краєзнавчої роботи виступили: підготовка педагогів до використання засобів краєзнавства в процесі громадянського виховання старших дошкільників; забезпечення взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї; пробудження патріотичних почуттів та історичної свідомості дітей; прилучення дошкільників до духовної спадщини, багатств національної культури.

Аналіз результатів контрольного експерименту підтвердив ефективність проведеної дослідницько-експериментальної роботи з громадянського виховання старших дошкільників засобами краєзнавства. Про це свідчить стійка динаміка показників і загального рівня громадянської вихованості старших дошкільників, залучених до експериментальної роботи. Кількісні показники високого рівня громадянської вихованості дітей експериментальної групи на контрольному етапі дослідження значно перевищують показники контрольних груп та відповідні показники, здобуті під час констатувального етапу дослідження. На противагу цьому вірогідних відмінностей між показниками контрольного та констатувального зрізів у контрольних групах не зафіксовано. Усе це підтверджує, що запропонована методика громадянського виховання старших дошкільників засобами краєзнавчої роботи забезпечує

гармонійність та педагогічну виваженість освітнього процесу на методологічному, теоретичному і методичному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальність громадянського виховання. Педагогічна година з вихователями закладу. URL : <http://www.stavyschednz3.edukit.kiev.ua/Files/downloads/Патріотичне%20виховання.doc>
2. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку „Я у Світі” / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України; наук. ред та упоряд. О. Л. Кононко. Київ : Світич, 2008. 430с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф, д-р пед. наук; Авт. кол-в: Богуш А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л., Гавриш Н. В., Долинна О. П., Ільченко Т. С., Коваленко О. В., Лисенко Г. М., Машовець М. А., Низковська О. В., Панасюк Т. В., Піроженко Т. О., Поніманська Т. І., Сідельнікова О. Д., Шевчук А. С., Якименко Л. Ю. Київ : Видавництво, 2012. 26 с. // URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-na-sajt-ostatochnij.pdf>
4. Бех І. Патріотизм : сучасні ознаки та орієнтири виховання. // Рідна школа. 2015. № 1–2 (січень–лютий). С. 3–6.
5. Бех І. Д. Виховання особистості: сходінка до духовності. Київ : Либідь, 2006. 271 с.
6. Бех І. Д., Чорна К. І. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України. Програмно-виховний контекст. Київ, 2014. 48 с.
7. Богинич О. Народна скарбниця //Дошкільне виховання 2002. №8. С.16-17.
8. Богуш А. М. Діти і соціум : Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Київ, Знання 2006. С. 31–36.
9. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі : практикум : навч. посіб. Київ: Вища шк., 2003. 204 с.

10. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі. Київ, 1994. С.169 – 187.
11. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва, Наука. 2001. С. 55–59.
12. Бондаренко А. К. Дидактические игры в детском саду. Москва, Просвещение. 1991. 105 с.
13. Боришевський М. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості // Цінності освіти і виховання особистості : наук.-метод. зб. Київ, 1997. С. 21–25.
14. Боришевський М. Формули громадянина-творця. Соціально-психологічний портрет громадянина // Світло. 1998 № 3. С. 8–9.
15. Бурова А. Організація ігрової діяльності в дошкільному закладі //Дошкільне виховання. 2007. №10. С.8 –13.
16. Буторина Т. З. Воспитание патриотизма. Санкт-Петербург : КАРО, 2004. 224 с.
17. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. В 2 т. Київ : Оберіг, 1991. Т.2. 435 с.
18. Дитина : Освітня програма від 2 до 7 років. Київ, 2016. // URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/osvitnya-programa-ditina-nmc.pdf>
19. Добровольський В. В. Екологічні знання : навч. посіб. Київ: Професіонал, 2005. 304 с.
20. Долецька С. Основні етапи патріотичного виховання молодших школярів засобами краєзнавчої роботи // Молодь і ринок. 2014. № 3. С. 106–111.
21. Долецька С. В. Патріотичне виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля. Луганськ, 2011. 20 с.

22. Дошкільна педагогічна психологія / За ред. Д. Ф. Ніколенка. Київ, 1987.
23. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
24. Духовні витоки українських свят та обрядів. Вікторини / упорядник Н. В. Лемешенко. Запоріжжя, 2006 92с.
25. Гасанов З. Т. Цілі, завдання та принципи громадянського виховання // Педагогіка. 2005. № 6. С. 59 – 63.
26. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави : студії виховання // Рідна школа. 2001. № 2. С. 9–14.
27. Жадан І. Проблеми громадянської освіти // Педагогічна газета. 1999. № 11. С. 2.
28. Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
29. Закон України «Про дошкільну освіту» // Збірник законодавчих і нормативних актів про дошкільну освіту / Упоряд.: К. Л. Крутій, Н. В. Погрібняк. 4-те вид., доп. Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2005. 336 с.
30. Зеленова Н. Р. Цивільно-патріотичне виховання дошкільників. Київ : Скрипторій-2003, 2008. 112 с.
31. Ігнатенко П., Крицька Л. Громадянське виховання : історичний аспект // Шлях освіти. 1997. № 1. С. 38–43.
32. Калуська Л. В. Народні ремесла у дитячому садку // Бібліотека вихователя дитячого садка. 2005. 64с.
33. Кисельова О. Ми маленькі українці // Дитячий садок 2007. №20. С. 36-37.
34. Коменский Я. А. Великая дидактика // Избранные педагогические сочинения. Москва: Учпедгиз, 1955. С. 161–376.
35. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні / Наук. ред. О. Л. Кононко. Київ, 2003.

36. Комратова Н. Г. Патриотическое воспитание детей 4 – 6 лет. Москва : Вече, 2007. 115 с.
37. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Дошкільне виховання. 2003. № 2. С. 3–8.
38. Котырло В. К. Воспитание гуманных чувств у детей. Київ : Освіта, 2004. С. 21–25.
39. Кремень В. Г. Веління часу : плекати національну гордість у молоді // Педагогічна газета. 1998. № 7. С. 1.
40. Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Сергійчик З. О. Основи національного виховання : концептуальні положення. Умань : Христинівська районна друкарня, 1993. 108 с.
41. Кудикіна Н. Українські народні дитячі ігри малих форм // Палітра педагога. 2008. №2. С. 3 – 5.
42. Кузьменко В. У. Соціальна компетентність дошкільників : особливості, показники та шляхи розвитку // Дошкільне виховання. 2001. № 9. С. 11.
43. Лавриненко Н. Етнопедагогіка // Дошкільне виховання. 2006. № 12. С. 111–119.
44. Лохвицька Л., Макаренко С. Правову культуру – старшим дошкільникам // Дошкільне виховання. 2006. №6. С. 10-11.
45. Міщенко Н. Який же проросте патріотизм? // Рідна школа. 1999. №1. С. 1–8.
46. Мокрогуз О. Громадянська освіта : проблеми і перспективи запровадження // Завуч. 2000. № 28. С. 2–4.
47. Москалець В. П. Психологічне обґрунтування національної школи // Рідна школа. 1994. № 11. С. 31.
48. Мошнина О. Патріотичне виховання дошкільників : проект «Салют Перемоги» // Дошкільне виховання. 2011. № 4. С. 80-82.
49. Народні ігри. Для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / Упоряд. Ю. Є. Бардакова. Харків : Вид. група «Основа», 2007. 96 с.

50. Народознавство в дошкільному закладі / методичні рекомендації для вихователів / Упорядник О. П. Макаренко. Тернопіль, 1992. 143с.
51. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. Нормативно-правове забезпечення освіти : у 4-х ч. Харків : Основа, 2004. Ч. 1. С. 6–11.
52. Національна система виховання : концепція / Міністерство народної освіти України. Київ : Либідь, 1991. 28 с.
53. Новицкая М. Ю. Патриотическое воспитание в детском саду. Москва : ВЛАДОС, 2003. 214 с.
54. Оржехівський В. Громадянська освіта формує громадянина // Відродження. 2000. № 1. С. 3–5.
55. Патріотичне виховання юного покоління. URL : http://ploskivskenvo.ucoz.ua/publ/storinka_dnz/patriotichne_vikhovannja_starshikh_doshkilnjat/2-1-0-52
56. Патріот // В. Даль. Толковый словарь живаго великорускаго языка. URL : <http://slovardalja.net/word.php?wordid=24470>.
57. Патріотизм. Великий тлумачний словник сучасної української мови // укл. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 1728.
58. Патріотизм. Український педагогічний словник // за ред. С. Гончаренка. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
59. Патріотизм. Педагогічний словник для молодих батьків // АПН України, Інститут проблем виховання, Держ. Центр соціальних служб для молоді ; авт. Колектив : Т. Ф. Алексеєнко, Л. В. Артемова, Н. І. Баглаєва. Київ, 2002. С. 342.
60. Патріотизм. Словник іншомовних слів / За ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. Київ, 1974. С. 801.
61. Патріотизм. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 6. С. 789. URL : http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoj_movy_v_11_tomakh/патріотизм.

62. Патріотизм. Сучасний словник з етики : словник / за ред. М. Г. Тофтул. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2014. 416 с.
63. Петронговський Р. Р. Формування патріотизму старшокласників у поза навчальній виховній діяльності : дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Житомир, 2003. 180 с.
64. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ : «Академвидав», 2004. 456 с.
65. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників. Київ : Слово, 1993.
66. Правове виховання дошкільників / Упорядник Є. Кулькіна. // Дитячий садок. 2007. №21. 31с.
67. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання : наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України від 27.10.2009 р. № 3754/981/538/49. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3754643-09>.
68. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах : наказ МОН № 641 від 16.06.15 року. URL : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/.
69. Проскура О. С. С. Ф. Русова й концепція українського дитячого садка // Дошкільне виховання. 1991. № 7. С. 10-12; № 10. С. 16–18.
70. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2003. 328 с.
71. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання Львів, Освіта 2003. С. 36–42.

72. Савіна Л. П. Пальчикова гімнастика для розвитку мовлення дошкільників : посібн. для батьків і педагогів. Київ : Школа, 2001. 47 с.
73. Семінар-презентація «Патріотизм як цінність і консолідуюча основа нації». URL : <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/510>.
74. Соломенникова О. Ознайомлення дітей з народним декоративно-прикладним мистецтвом // Дошкільне виховання. 2004. № 9. С.42–45.
75. Стельмахович М. Народна педагогіка. Київ, 1985. С. 271.
76. Стьопіна О. Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля. Луганськ, 2007. 20 с.
77. Сухомлинська О. В. Патріотизм як цінність: погляд на історію і сьогодення // Шлях освіти. 2010. № 2. С. 10–14.
78. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Вибрані твори : у 5 т. Київ : Рад. шк., 1997. Т. 3. 670 с.
79. Тураніна Н. Формування етнокультурної компетентності дошкільника // Дошкільне виховання. 2006, № 8. С. 41.
80. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Академія, 2000. 542 с.
81. Чаварга О. Ю., Тулай О. Ю. Народні-календарні свята та обряди в дитячому садку. Ужгород, 1999. 54с.
82. Чорна К. І. Зміст громадянського виховання школярів в умовах державотворчого процесу в Україні // Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах : Матер. звітної науково-практичної конференції. Київ, 1999. С. 12–14.
83. Эльконин Д. Б., Венгер А. Л. Особенности психического развития детей шести-семилетнего возраста. Москва, 1988. 286 с.
84. Яницька О. Українські народні ігри для дітей старшого дошкільного віку. Рівне, 1992. 48 с.